

Задерейко С. Ю.,
к.ю.н., доцент, професор кафедри
публічного та міжнародного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

**АСИМЕТРІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОТЕРПІЛОГО
У ЗЛОЧИНАХ ЩОДО МАРГІНАЛІЗОВАНИХ ГРУП:
ФІНАНСУВАННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ЗА СТАНДАРТОМ
РИМСЬКОГО СТАТУТУ ТА ЗА КПК УКРАЇНИ**

Кримінальне провадження є місцем, де декларована рівність особливо легко перетворюється на ілюзію. Держава забезпечує обвинуваченому захисника за державний рахунок – це усталений стандарт, що не викликає сумнівів. Але жертва злочину, яка є другою центральною фігурою провадження, у більшості випадків змушена або найняти представника за власні кошти, або обходитися без нього. Ця асиметрія існує в багатьох правових системах і сама по собі не є унікальним недоліком українського законодавства. Однак вона набуває іншого вагового значення, коли йдеться про маргіналізовані групи – тих, для кого відсутність незалежного фінансованого представника означає не незручність, а фактичну неможливість повноцінної участі у провадженні. Саме ця проблема є предметом цих тез, а центральна їхня теза полягає в тому, що Україна, ратифікувавши Римський статут МКС [1], взяла на себе стандарт, несумісний із наявною архітектурою фінансування представництва потерпілого у КПК 2012 року.

Ч. 3 ст. 68 Римського статуту 1998 р. закріпила право потерпілих представляти свої погляди та побоювання безпосередньо перед Судом на всіх стадіях провадження, де зачіпаються їхні особисті інтереси [1]. Реєстр захисту потерпілих МКС та Фонд на користь потерпілих, заснований ст. 79 Статуту, забезпечують незалежне фінансування представника потерпілого за рахунок Суду – незалежно від майнового становища особи і незалежно від позиції прокурора.

Саме ця незалежність є ключовою: представник у МКС не є адвокатом, призначеним «на розсуд» державного органу, а особою, яка діє виключно в інтересах потерпілого і звітує лише перед ним [2]. Попередня палата I у справі щодо ситуації в Демократичній Республіці Конго (ІСС-01/04, 2006 р.) витлумачила поняття «провадження» у ч. 3 ст. 68 розширено, поширивши право участі потерпілих на стадію досудового розслідування [3]. Ця практика закріпила модель, у якій потерпілий є процесуально активним суб'єктом від першого дня розслідування, а не пасивним учасником, якого залучають у момент, зручний для обвинувачення.

Архітектура КПК України 2012 р. побудована за іншою логікою. Стаття 58 КПК закріплює право потерпілого мати представника і, ширше, право скористатися всіма процесуальними можливостями, які надає закон. Однак ч. 2 ст. 120 КПК прямо встановлює, що витрати на представника потерпілого несе сам потерпілий. Натомість ч. 3 ст. 120 КПК гарантує безоплатного захисника виключно підозрюваному та обвинуваченому [4]. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» 2011 р. у ст. 14 закріплює 29 категорій осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, однак потерпілий як такий до цих категорій не належить – на відміну від підозрюваного та обвинуваченого, чиє право на безоплатний захист є безумовним [5]. Виключення з цього правила є вузькими і стосуються лише окремих ситуацій: дітей – жертв насильства в сім'ї, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі в межах спеціалізованих служб підтримки, а також – за останніми законодавчими змінами – постраждалих від злочинів на ґрунті нетерпимості, хоча й це регулювання залишається неповним у частині переліку ознак нетерпимості.

Наведена асиметрія має конкретний практичний вимір саме для маргіналізованих груп. Жертви злочинів сексуального насильства, особи з інвалідністю, представники етнічних меншин, внутрішньо переміщені особи – всі ці категорії непропорційно часто опиняються у ситуації, коли вони є потерпілими у тяжких злочинах і водночас не мають фінансових ресурсів для найму представника. У таких умовах формально гарантоване право мати представника стає правом лише для

тих, хто може за нього заплатити. Обвинувачений у тому самому провадженні цим майновим обмеженням не пов'язаний. Описана ситуація суперечить не лише стандарту ч. 3 ст. 68 Римського статуту, а й практиці ЄСПЛ щодо позитивних зобов'язань держави у справі М.С. проти Болгарії (заява № 39272/98, 2003 р.), де Суд наголосив, що ефективний захист жертв сексуального насильства вимагає реальних, а не лише номінальних процесуальних гарантій [6].

Показово, що законопроект № 12297 від 09.12.2024 р., внесений до порядку денного Верховної Ради у лютому 2026 р. і спрямований на вдосконалення кримінально-правових механізмів протидії домашньому та іншим видам насильства [7], не торкається питання фінансування представництва потерпілого. Він уточнює кваліфікуючі ознаки складів злочинів і вдосконалює окремі процедури розслідування – тобто відповідає на запитання про те, що є злочином і як його розслідувати, але залишає без відповіді запитання про те, як жертва цього злочину отримує реальну, а не декларативну правову допомогу у провадженні. У цьому сенсі реформа є половинчатою: вона розширює нормативне визнання проблеми, не розширюючи процесуальних можливостей для потерпілого.

Окремої уваги заслуговує контекст розслідування злочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях України. Потерпілі у справах, які розслідує МКС, мають право на незалежно фінансованого представника від початку провадження відповідно до ч. 3 ст. 68 Статуту [1]. Якщо ті самі особи беруть участь у паралельному внутрішньому провадженні за КПК, вони цього права позбавлені – якщо тільки не підпадають під вузькі виключення, передбачені законодавством про безоплатну правничу допомогу. Таким чином виникає дворівнева система захисту: рівень МКС і рівень національного провадження. З погляду принципу додатковості, закладеного у ст. 17 Римського статуту [1], ця ситуація є проблематичною, оскільки додатковість передбачає не лише здатність держави провадити розслідування, а й здатність робити це відповідно до стандартів, сумісних із міжнародним правосуддям.

Висновок, що впливає з цього аналізу, є таким: реальна процесуальна інклюзія

у кримінальному провадженні для маргіналізованих груп неможлива без усунення асиметрії у фінансуванні представництва. Доки потерпілий фінансує свого представника самостійно, а обвинувачений отримує захисника безоплатно незалежно від майнового стану, право мати представника залишається правом лише для заможних. Усунення цього розриву вимагає конкретного законодавчого кроку: розширення кола осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, до всіх потерпілих від тяжких та особливо тяжких злочинів щодо маргіналізованих груп – з незалежним від прокурора фінансуванням. Саме цей крок відповідав би не лише духу ч. 3 ст. 68 Римського статуту [1], а й зобов'язанням, що випливають із ратифікації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [8] та з практики ЄСПЛ щодо позитивних обов'язків держави у сфері кримінального правосуддя [6].

Список використаних джерел

1. Rome Statute of the International Criminal Court: adopted on 17 July 1998, entered into force 1 July 2002. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Situation in the Democratic Republic of the Congo: Decision on the Applications for Participation in the Proceedings of VPRS1-VPRS6, ICC Pre-Trial Chamber I, ICC-01/04-101, 17 January 2006. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-101> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Donat-Cattin D. Article 68: Protection of Victims and Witnesses and Their Participation in the Proceedings. In: Triffterer O., Ambos K. (eds.) Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary. 3rd ed. München: C.H. Beck, 2016. P. 1607–1632.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.04.2026).
5. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02 червня 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 20.04.2026).

6. M.C. v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights, 4 December 2003, Application no. 39272/98. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521> (дата звернення: 20.04.2026).

7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення повноти імплементації положень міжнародного права з питань протидії домашньому та іншим видам насильства, у тому числі щодо дітей: проєкт Закону України від 09 грудня 2024 р. № 12297. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45377> (дата звернення: 20.04.2026).

8. Convention on the Rights of Persons with Disabilities: adopted by the United Nations General Assembly Resolution 61/106 on 13 December 2006. URL: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html> (дата звернення: 20.04.2026).

Замрига А. В.,
д.ю.н., к.е.н., професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗІЇ ТА РІВНОСТІ: НОРМАТИВНА РОЛЬ АКТІВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Сучасний розвиток міжнародного права характеризується посиленням уваги до забезпечення принципів рівності, недискримінації та інклюзії, які, беззаперечно, є одним з найголовніших фундаментальних стандартів демократичного суспільства. Особливого значення ці питання набувають у контексті захисту прав людини, оскільки саме рівний доступ до соціальних, політичних, економічних та культурних прав є необхідною передумовою реалізації людської гідності. У зв'язку з цим важливу